

УДК [37.013.42:364.692:615.2:615.015.6-053.6](043.3)

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ РІВНЯ СФОРМОВАНОСТІ ОСОБИСТІСНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ СТІЙКОСТІ В ПІДЛІТКІВ ГРУПИ РИЗИКУ ДО ЗОВНІШНЬОГО НЕГАТИВНОГО ВПЛИВУ СОЦІАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА

Литвинова Наталія Анатоліївна
м. Старобільськ

У статті проведено аналіз результатів упровадження системи соціально-педагогічної профілактики вживання наркотичних речовин підлітками групи ризику за критерієм особистісно-психологічної стійкості до негативного впливу наркогенної інформації соціального середовища. Автором підтверджено позитивну динаміку щодо розвитку умінь самоконтролю та адекватної самооцінки поведінки в учасників експериментальної групи. Простежено кардинальні зміни показників рівня соціально-позитивної спрямованості особистості підлітків групи ризику.

Ключові слова: підлітки групи ризику, особистісно-психологічна стійкість, самоконтроль, самооцінка, мотивація.

Соціально-педагогічна профілактика вживання наркотичних речовин підлітками групи ризику є напрямом соціально-педагогічної діяльності, спрямованим на: забезпечення високого рівня здоров'я серед неповнолітніх через усунення чинників наркотичного ризику та умов, що можуть впливати на ризик їх виникнення; підвищення соціально-позитивної активності особистості підлітка, через формування необхідних якостей, умінь та навичок антинаркотичної діяльності; здійснення комплексу педагогічних (освітніх і виховних), соціально-правових, психологічних, медичних заходів щодо посилення позитивних тенденцій і витіснення негативних.

Проблему збереження, зміцнення та відновлення здоров'я особистості розглянуто з різних наукових позицій у працях філософів, медиків, психологів, соціологів (М. Амосов, В. Бехтерев, О. Газман, С. Кондратюк, Н. Оксеньчук, С. Омельченко, С. Якименко). Психолого-педагогічним аспектам профілактичної роботи з важковиховуваними підлітками, змісту діагностики педагогічної занедбаності як критерію груп ризику щодо раннього звикання до наркотиків присвятили свої наукові розвідки Н. Бурмака, С. Дворяк, Н. Завацька, В. Караковський, Д. Колесов, Б. Левін, Н. Максимова, Н. Никандров, В. Оржеховська, Т. Тимиров та ін.

Аналіз наукової літератури з проблеми профілактики

ранньої наркотизації підлітків виявив, що для оцінювання рівнів сформованості особистісно-психологічної стійкості підлітків групи ризику до негативного впливу наркогенної інформації соціального середовища доцільно застосувати комплекс критеріїв, які включають: знання підлітків щодо небезпеки вживання наркотичних речовин; особистісно-психологічну стійкість, що заперечує вживання наркотичних речовин; поведінкові реакції – ведення здорового способу життя; участь в антинаркотичній діяльності в навчальному закладі.

Соціально-педагогічну роботу експериментального характеру було проведено на базі загальноосвітніх закладів I – III ступенів міста Старобільськ, смт. Білокуракине Луганської області. Першу вибіркву сукупність (160 осіб групи ризику) склали учні 7 – 8 класів: 37 учнів Старобільської гімназії, 46 учнів Старобільської спеціалізованої загальноосвітньої школи I – III ступенів № 3, 43 учні Білокуракинської загальноосвітньої школи I – III ступенів № 1, 34 учні Білокуракинської загальноосвітньої школи I – III ступенів № 2. Учні ми розділили на контрольну та експериментальну групи: 83 підлітки – експериментальна, 77 – контрольна група.

Аналітичний аналіз отриманих емпіричних даних за критерієм особистісно-психологічної стійкості розпочинаємо з аналізу ступеня сформованості мотивації на збереження власного здоров'я. Нам стало цікаво, чи змінилася значущість здоров'я в індивідуальній ієрархії цінностей через призму отриманих знань, як тепер підлітки пояснюють причини, за якими їхні однолітки вживають наркотичні речовини. Розподіл відповідей на питання „Як ви вважаєте, що провокує ваших однолітків до вживання наркотиків?” подано в таблиці 1.

Як випливає з даних таблиці позиція „Задоволення цікавості” залишається на першому ранговому місці (на констатувальному етапі – ЕГ – 52,7%; наприкінці формувального – ЕГ – 52,2%). Бажання задовольнити цікавість стосовно дії наркотиків на свідомість домінує над іншими мотивами.

Таблиця 1
Мотиви вживання наркотиків, кількість відповідей у %

Мотиви вживання наркотиків	На констатувальному етапі		Наприкінці формувального етапу	
	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
Бажання підняти авторитет в очах друзів	9,4	9,8	7,6	10,2
Задоволення цікавості стосовно дії наркотичної речовини	51	52,7	50,3	52,2
Прагнення довести свою дорослість	14,3	12,9	0,3	12,2
Бажання досадити батькам	0,2	0,2	6,6	0,2
Незручно відмовлятися, коли всі пробують	6	5,5	0,6	6,4
Спроба виразити самостійність та незалежність	1,7	1,9	0,6	2,2
Досягнення відчуття повного розслаблення	3,4	3	13,3	3,2
Це круто та модно	0,6	0,8	3,7	1
Бажання заглушити біль та образ	7,7	7,3	9,6	6,2
Життєві обставини, особистісні труднощі	4,5	4,5	4,6	4,2
Наслідування старшим за віком	0,3	0,5	1,6	0,8
Випадок	0,9	0,9	1,2	1,2

Друге рангове місце займає позиція „прагнення довести свою дорослість” (на констатувальному етапі – ЕГ – 12,9%; наприкінці формувального – ЕГ – 11,2%). Зіставлення подальшого емпіричного матеріалу з попередніми твердженнями констатувального етапу експерименту свідчать, що загальна відсоткова дистанція між мотивами є

дуже незначною. Ми бачимо в цьому розуміння вживання наркотичних речовин як таких, що мають єдину природу вживання, причини й наслідки, призводять до психофізичної залежності.

На третьому місці (на констатувальному етапі – ЕГ – 9,8%; наприкінці формувального – ЕГ – 10,2%) „бажання

підняти авторитет в очах друзів". Помилковий спосіб тікати від дійсності залишається на четвертій сходинці „бажання заглушити біль та образу” (на констатувальному етапі – ЕГ – 7,3%; наприкінці формувального – ЕГ – 6,2%). П'яте рангове місце займають такі варіанти відповідей: „незручно відмовлятися, коли всі пробують” (на констатувальному етапі – ЕГ – 5,5%; наприкінці формувального – ЕГ – 6,4%). Шосте рангове місце займає мотив „життєві обставини, особистісні труднощі” (на констатувальному етапі – ЕГ – 4,8%; наприкінці формувального – ЕГ – 4,2%). Сьому мотиваційну позицію займає самодеструктивне ставлення до себе „досягнення відчуття повного розслаблення” (на констатувальному етапі – ЕГ – 3%; наприкінці формувального – ЕГ – 3,2%), восьме рангове місце займає спроба „вирозити самостійність і незалежність” (на констатувальному етапі – ЕГ – 1,9%; наприкінці формувального – ЕГ – 2,2%). Дев'яте рангове місце займає конформна позиція „випадок” (на констатувальному етапі – ЕГ – 0,9 %; наприкінці формувального – ЕГ – 1,2 %). Десяте рангове місце займає псевдокультура „це круто та модно” (на констатувальному етапі – ЕГ – 0,8%; наприкінці формувального – ЕГ – 1%). Одинадцять рангове місце мотивом наркоманії вважається „наслідування старшим за віком” (на констатувальному етапі – ЕГ – 0,5%; наприкінці формувального – ЕГ – 0,8%). Дванадцять рангове місце становить позиція „бажання досадити батькам” (на констатувальному етапі – ЕГ – 0,2%; наприкінці формувального – ЕГ – 0,2%).

Зовсім інша картина пояснення причин у КГ. Перше рангове місце займає мотив „Задоволення цікавості стосовно дії наркотичної речовини”, друге – „досягнення відчуття повного розслаблення”, третє – „бажання заглушити біль і образу”, четверте – „бажання підняти авторитет в очах друзів”, п'яте – „бажання досадити батькам”, шосте – „особистісні труднощі”, сьоме – „це круто та модно”, восьме – „наслідування старших за віком”, дев'яте – „випадок”, десяте – „незручно відмовлятися, коли всі пробують”, одинадцять – „спроба виразити самостійність та незалежність”, дванадцять – „прагнення щоб довести свою дорослість”.

Як свідчать відповіді на ці запитання, переважна біль-

шість респондентів ЕГ, на відміну від опитуваних КГ, чітко усвідомили шкоду вживання психоактивних речовин, вони свідомо можуть визначити мотиви їх уживання однолітками. Підлітки ЕГ стали досить упевнено протистояти впливу навколишнього середовища, проведення їх дозволяло стало більш змістовним і спланованим.

За цими ознаками ми можемо додатково визначити, що виконання виховної та освітньої діяльності на всіх етапах профілактичної роботи з урахуванням вікових особливостей неповнолітніх групи ризику знаходиться на високому та достатньому рівнях сформованості мотивації дотримання здорового способу життя, життєві цінності є значущими та оцінюються безумовно важливими. Ми з'ясували, що мотивом збереження власного здоров'я є правдива, послідовна інформація щодо наркотичного ризику.

Зазначимо, що важливим етапом розвитку психіки, що припадає на підлітковий вік, є усвідомлення своєї індивідуальності. Індивідуальні особливості підлітків, їхня оцінка істотно залежать від системи цінностей, що складаються завдяки впливу родини й однолітків. У підлітків розвиток самосвідомості протікає стихійно, самооцінка в цей період має дуже важливе значення. Вона може бути нестабільною, суперечливою, такою, що залежить від найменших зовнішніх впливів. Як відомо, підлітки з позитивною самооцінкою виявляють більш різнопланові інтереси, захоплюються різними сферами діяльності, їх міжособистісні стосунки базуються на бажанні пізнавати себе й інших, є більш щирими й глибокими. Наявність адекватної самооцінки особистості характеризується упевненістю в собі, самокритичністю, наполегливістю, суспільною активністю, успішністю, високим соціальним статусом.

Для даних, представлених у таблиці 1, ми використували коефіцієнт рангової кореляції Спірмена [1, с. 35]. Результати розрахунків наведено в таблиці 1 А.

Для визначення змін у мотивації вживання наркотиків студентів ми застосували обчислення коефіцієнта рангової кореляції Спірмена, який дозволяє порівняти ієрархії мотивів студентів контрольної та експериментальної групи на констатувальному та формувальному етапах.

Таблиця 1 А

Кореляція ієрархій мотивів уживання наркотиків в експериментальній та контрольній групі на констатувальному та формувальному етапах експерименту (за Спірменом)

	Емпіричне значення коефіцієнта кореляції Спірмена			
	КГ до	ЕГ до	КГ після	ЕГ після
КГ до		1,00**	0,993**	0,193
ЕГ до	1,00**		0,993**	0,193
КГ після	0,993**	0,993**		0,140
ЕГ після	0,193	0,193	0,140	

Аналіз таблиці 1 А свідчить, що ієрархія мотивів уживання наркотиків в експериментальній групі після експерименту (на формувальному етапі) вже не корелює з ієрархією мотивів в експериментальній та контрольній групі до експерименту, а також контрольній групі після експерименту. Відповідні коефіцієнти кореляції дорівнюють відповідно 0,193; 0,193; 0,140 і не є значущими. Одночасно кореляція ієрархії мотивів контрольної та експериментальної групи до експерименту та контрольної групи після експерименту є значущою на рівні 0,01 ($n=12$), а відповідні коефіцієнти кореляції дорівнюють 1,00; 1,00; 0,993.

Вагомим підтвердженням ефективності розробленої системи соціально-педагогічної профілактики за другим критерієм може бути ступінь сформованості адекватної самооцінки поведінки та свого психологічного стану. Отримані дані ми подали в таблиці 2.

Ураховуючи, що на початку експериментальної роботи серед обслугованих нами підлітків спостерігалась відсутність адекватної самооцінки, то наприкінці формувального етапу ми бачимо позитивну динаміку: 70% респондентів позитивно ставляться до себе й у той самий час залишаються достатньо критичними.

Таблиця 2

Ступінь сформованості адекватної самооцінки

Види самооцінки	На констатувальному етапі		Наприкінці формувального етапу	
	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
Адекватна	31	30	35	70
Завищена	37	39	39	18
Занижена	32	31	26	12

Для даних, поданих у таблиці 2, ми використовували знову критерій Пірсона χ^2 (див. табл.2 А).

Таблиця 2 А

Порівняння розподілів підлітків контрольних та експериментальних груп за ступенем сформованості адекватної самооцінки за критерієм Пірсона χ^2

	КГ та ЕГ на констатувальному етапі	КГ та ЕГ на формуальному етапі
Ступінь сформованості адекватної самооцінки	0,166 (df=2)	19,442* (df=6)

Примітка. Критичне значення критерію Пірсона ($p=0,05$, $df=2$) дорівнює 5,99. Символ * показує, що емпіричне значення критерію вище за критичне [1, с. 23].

Аналіз результатів розрахунків (таблиці 2 А) свідчить про статистично незначущу різницю між контрольною та експериментальною групою на констатувальному етапі й, навпаки, статистично значущу різницю між контрольною та експериментальною групою на формуальному етапі.

Для глибшого розуміння результату експерименту звернімося до індивідуальної ієрархії цінностей підлітків. Для цього ми запропонували підліткам порівняти загальноприйнятні уявлення про цінності з власною системою цінностей. Щодо учасників контрольної групи набір значущих цінностей не змінився. Ступінь сформованості системи цінностей підлітків експериментальної групи значно відрізняються від показників на констатувальному етапі експерименту. У більшості з них сформоване чітке уявлення про значущість власного життя та зміцнення здоров'я (на констатувальному етапі – КГ – 8,8% і ЕГ – 9,0%; наприкінці формуального – КГ – 12% і ЕГ – 70,2%). Досить логічно, що на перших позиціях залишаються такі цінності орієнтири, як сім'я (на констатувальному етапі – КГ – 59% і ЕГ – 58%; наприкінці формуального – КГ – 57% і ЕГ – 60,8%), друзі (на констатувальному етапі – КГ – 54% і ЕГ – 56%; наприкінці формуального – КГ – 56% і ЕГ – 54%), освіта (на констатувальному етапі – КГ – 31,8% і ЕГ – 30,5%; наприкінці формуального – КГ – 32% і ЕГ – 31%). Така рокировка в системі цінностей підлітків ЕГ зменшує ризик їх залучення до наркотичної поведінки. Ми з'ясували, що в підлітків експериментальної групи сформована свідомо мотивована ведення здорового способу життя, чим і доводимо успішність проведеної профілактичної роботи.

Тепер перейдемо до розгляду результатів змін, які відбулися в мікросередовищі, у якому перебувають підлітки.

На питання „Хто-небудь із близьких вам людей хоча б раз уживав наркотики у будь якій формі?” на початку експериментальної діяльності ми отримали відповіді, що свідчили про можливість залучення певних учнів до наркотичних речовин. Повторне дослідження цього питання дозволило визначити позитивні зміни в середовищі, у якому перебуває дитина. Так, лише 3% респондентів ЕГ відповіли, що такі випадки були, а результат у КГ залишився практично незмінним – 23%. Це свідчить про те, що в ЕГ суб'єкти профілактики (учителі, соціальні педагоги, медичні працівники) систематично працювали не лише з підлітками групи ризику на достатньому рівні, а й з батьками учнів. У зв'язку з цим отримані дані можна вважати переконливим непрямим доказом ефективності процесу профілактики.

Отже, проаналізувавши результати дослідження за другим критерієм оцінки стану профілактики підліткової наркоманії в загальноосвітній школі, ми можемо засвідчити в підлітків експериментальної групи сформовану особистісно-психологічну стійкість до зовнішнього негативного впливу середовища, у якому перебуває дитина. Зауважимо, що нам дуже важливо було виявити ступінь відповідності дій і вчинків підлітків групи ризику вимогам здорового способу життя, яке ставлення сформувалося в учасників експерименту до самої системи профілактики, як сприймався весь комплекс дій, застосований щодо них.

Здійснене соціально-педагогічне дослідження не вичерпує всіх аспектів порушеної проблеми. Перспектива подальшого наукового пошуку полягає в аналізі ефективності профілактики вживання наркотичних речовин за третім критерієм – поведінковим.

Література та джерела

1. Адаменко Е.В. Математические методы в педагогике и психологии / Е.В.Адаменко. – Луганск: Альма-матер, 2008. – 90 с.
2. Кузьмина Н.В. Методы системного педагогического исследования / Н.В.Кузьмина. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1980. – 172 с.
3. Методологічні засади педагогічного дослідження: монографія / Є.М.Хриков, О.В.Адаменко, В.С.Курило та ін.; за заг. ред. В.С.Курила, Є.М.Хрикова; Держ. закл. „Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка”. – Луганськ: Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2013. – 248 с.
4. Соціальна педагогіка: технологічний аспект: [науково-методичний посібник у 2-х частинах. – Ч 1.] / Харченко С.Я., Краснова Н.П., Харченко Л.П.; Держ. закл. «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». – Луганськ: Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2010. – Ч. 1. – 383 с.

В статті проведено аналіз результатів впровадження системи соціально-педагогічної профілактики вжиття наркотичних речовин підлітками групи ризику за показателями критерію особистісно-психологічної стійкості до негативного впливу наркотичної інформації соціальної середовища. Автором підтверджено позитивну динаміку розвитку умінь самоконтролю та адекватної самооцінки поведінки у учасників експериментальної групи. Показано кардинальні зміни показників рівня соціально-позитивної спрямованості особистості підлітків групи ризику.

Ключові слова: підлітки групи ризику, особистісно-психологічна стійкість, самоконтроль, самооцінка, мотивація.

The article deals with the result analysis of the system of social pedagogic prevention of drug using by a teenager risk-group. This article has highlighted criterion results of personal psychological stability to negative influence of social surrounding and drug information to a teenager. The author has underlined the positive dynamic development of self-control abilities and adequate self-appraisal behavior of experimental group members. The author has showed cardinal changes of these results of the level of social-positive tendency of personality of a teenager risk-group. The open and dynamically developing social and educational system for prevention of drug abuse by adolescents of risk group has scientifically been substantiated and empirically approved. It is based on the following system components: target, interaction, content and technology; a characteristic of every component was given; the set of efficiency criteria of experimental work was improved; forms and methods of prevention of drug abuse of adolescents of risk group and subjects of preventive measures.

Key words: a teenager risk-group, personal psychological stability, self-control, motivation.